

HÓNAPRÓL HÓNAPRA

A MÚLT MEGBECSÜLÉSE

Valamelyik újságban olvastam azt a hírt, amely szerint a legnagyobb hazai televíziók, a rádió és a Magyar Távirati Iroda archívumait egyesítik. Félelmetes számokat közöltek a felvételekről, hanghordozókról és egyebekről, amelyek mostantól egységesen elégitik ki az érdeklődést.

Azon tűnődtem, vajon ez az irdatlan mennyiség így, együtt, nem veszélyezteti-e a múlt megismerését. Nem süllyednek-e el értékek? Hozzászólni nem mernék, nem ismerem a nyilvántartás szabályait. Abban persze nem kételkedem, hogy ez az összehalmozott kincs valamiképp kultúránk múltjának kivételesen értékes ismereteit rejtí, s félmérhetetlen lehetőségeket ad a kutatók számára. Hogy a múltból és a félmúltból milyen sokat tanulhatunk és gazdagodhatunk, azt szívünkbe és elménkbe vészték az iskolákban, ahol arra is rádőbentettek bennünket, hogy a múlt megbecsülése nélkül jelenünk is szegényesebb. Erre az igazságra azok a megszállott, elhivatott kutatók is ráébresztenek, akik egy-egy intézmény vagy kulturális ágazat történetével foglalkoznak, újra meg újra bizonyítva a história időszerűségét. Ilyen kiadvány például Borsodi Csaba és Tüskés Anna munkája, *Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi karának története képekben 1635–2010*. Az egyetem alapításának 375. évfordulóján megjelent kiadványból nemcsak az intézmény történetének legfontosabb fejezetei tárulnak fel, nemcsak tudós-tanárainak életét és működését idézhetjük vissza Borsodi Csaba tömör, jól tájékoztató szövegei nyomán, hanem a képmellékletek segítségével Tüskés Anna jóvoltából az egyetem múltja szinte filmszerűen elevenedhet meg szemünk előtt.

A történet természetesen Pázmány Péterrel kezdődik. A nagyszombati egyetemet két karral, a teológiával és a bölcsészettel alapította, abban a meggyőződésben, hogy hazánkat csak a kiművelt, kulturált emberek szolgálhatják eredményesen. Elmerenghetünk a történelem bakugráisain, hiszen a nagyszombati egyetem, a magyar kultúra egyik meghatározó intézménye teológiai és filozófiai karának épületében jelenleg a Szlovák Hadtörténeti Levéltár működik. De azokat a főpapokat, nemesurakat máig a magyar történelem legjelesebbjei között tartjuk számon, akik adományaikból fejlesztették az egyetemet, növelve annak szellemi kisugárzását. S az uralkodóknak is gondja volt arra, hogy az egyetem a tudományok központja maradjon: Mária Terézia

például elrendelte az orvosi kar megszervezését, s a *Ratio Educationis*szal hangsúlyossá tette a reáliák oktatását. S hogy az intézményben nemcsak igen színvonalas tudósképzés folyt, hanem becsületes hazafiak nevelése is, azt például a piarista Horányi Elek példája is bizonyítja, hiszen *Memoria Hungarorum* című lexikonát azért állította össze, mert egyes külföldi tudósok lebecsülték a magyarországi művelődést.

XIV. Kelemen pápa 1773-ban feloszlatta a jezsuita rendet, ám a nagyszombati egyetem kötelekében világi papokként továbbra is megmaradtak és eredményesen oktattak a korábbi tanárok. De nem sokáig működhettek Nagyszombatban, Ürményi József báró, akinek feladata az új oktatási rendszer kidolgozása volt, abban a meggyőződésben, a legelső városban találhatja meg a felvirágzás feltételeit”, a nagyszombati egyetem felszerelését társzekerekre rakatta és a Vágon, majd a Dunán tutajokon és hajókon Budára vitette, ahol az egyetem a királyi palotában működött, s Mária Terézia utóda, II. József különös figyelemmel ellenőrizte tevékenységét. Az ő döntése nyomán a legfontosabb kormányhivatalok Budára költöztetése után az egyetem bölcsészeti karának otthona a Curia utcában működött, s teljesen az állam irányítása alá került. A jozefinista egyházpolitika nem jelentette a jezsuita tanárok száműzését, hiszen Budán Pray György könyvtárosként történelmünk forrásainak feltárásában jeleskedett. Kevesen tudják, hogy az íróként megbecsült Dugonics András matematikát oktatót az egyetemen, tankönyvet adott ki, s élen járt a matematikai kifejezések magyarításában is. A másik piarista, Révai Miklós ugyan nem pályázta meg a Vályi András halálával megüresedett magyar nyelvi és irodalmi tanszéket, ám mégis őt nevezték ki, s ő a gesztust korszakalkotó művével, az *Elaboratio grammatica Hungaricá*val hálálta meg. Révai tekintélyét jelezte, hogy Döbrentei Gáborral, az Erdélyi Múzeum későbbi szerkesztőjével szemben nyerte el a tanszéket. Nála is nagyobb tekintélyt vívott ki Toldy Ferenc, aki az esztétika és egyetemes irodalomtörténet magán-, majd rendes tanáraként működött, Petzval József a felsőbb matematika tanáraként pedig Bécsben is öregbítette a magyar tudósok hírnevét (40 évig tanított a bécsi egyetemen!). A fizika oktatásában Jedlik Ányos szerzett maradandó érdemeket. Se szeri se száma az orvostörténet legnagyobbjainak, akik itt oktattak Lenhossék Józseftől Balassa Jánosig.

Akkoriban is előfordultak rejtelmes söntések. Hunfalvy Pál, a híres nyelvtudós például hiába

kérelmezte, hogy egyetemi magántanárként előadásokat tarthasson — kérdés, hogy gyógyírt jelentett-e számára, hogy 30 évvel később tiszteletbeli doktorrá avatták. (Mellőzésében része volt a szabadságharc alatt kifejtett tevékenységének, ami azt bizonyítja, politikai megfontolások olykor-olykor abban a korban is befolyásolták az egyetem vezetőinek döntéseit.)

A hatvanas-hetvenes évek egyik legnagyobb hatású egyetemi tanára, Rómer Flóris, a régészet megbecsültségéért tett sokat. A dualizmus korában új tudományágak nagyhatású képviselői jelentek meg, akik elméleteikkel máig tartó vitákat kezdeményeztek. Az orientalista Vámbéry Ármin például iskolát teremtett azzal a felfogásával, hogy nyelvünk nem finnugor, hanem török eredetű. Hunfalvy János a földrajztudomány, Greguss Ágost az esztétika oktatásának meghatározó személyisége lett. (A nyelvészek között dúló, „ugor–török háborúban” a Bécsből Budapestre hívott Budenz József képviselte leghatározottabban és legeredményesebben azt az álláspontot, hogy nyelvünk finnugor eredetű.) Új szint hozott az 1872-ben megszervezett művészettörténeti és archeológiai tanszék, amelyet az Európában jól ismert Henszlmann Imre vezetett.

Fölszemes bizonygatnunk, mekkora hatást gyakoroltak az egyetemen oktató kiemelkedő tudósok a magyar tudományos élet és szemlélet fejlődésére. Kiemelkedő szerepet játszott közülük Beöthy Zsolt, aki irodalomtörténetével generációk önismeretét befolyásolta, s jelentős tekintélye volt a kor közéletében is. Meg sem közelítették népszerűségét kiváló kortársai, Péterfy Jenő és Riedl Frigyes, egyéb területeken viszont hozzá hasonló megbecsülést vívott ki magának Békefi Remig, a *Művelődéstörténeti értékezések* sorozat kezdeményezője és gondozója, aki a magyar katolikus egyház történetében is fontos szerepet játszott zirci apátként. Hasonlóképp nemzedékek történet-szemléletét határozta meg Szekfű Gyula, kinek mindenre kiterjedő pályája még hiányzik.

Bár a Nyugat írói általában kritizálták az egyetem szellemiségét, amelyet konzervatívnak érezték (a kiváló Horváth Jánosra aligha érvényes ez a minősítés, hiszen új utakat tört az irodalomtudományban, s tanítványai sora tekintette mesterének), jó néhányan innen kerültek a kor irodalmába. Az egyetem növendéke volt Schöpflin Aladár, Elek Artúr, Osvát Ernő, Szabó Dezső, Móricz Zsigmond, Babits Mihály, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Balázs Béla, Laczkó Géza, Hanvany Lajos, Tóth Árpád, a második nemzedékből Gyergyai Albert, Sárközi György, Halász Gábor, Szerb Antal, Németh László (aki végül az orvoskaron végzett); a harmadik generáció tagjai közül Ottlik Géza (Fejér Lipót tanítványa volt, ma-

tematika–fizika szakon diplomázott), Jékely Zoltán, Rónay György, Sötér István, Devcséri Gábor. A fiatalabbak egész életük végéig büszkén emlegették, hogy Horváth János mellett Gombocz Zoltánt, Huszti Józsefet, Eckhart Sándort hallgathatták, s a kiváló színvonalú Eötvös Collegiumban csiszolták tudásukat.

Közben elgondolkodhatunk, hány kitűnő tudóst száműztek a fordulat éve után. Hóman Bálint börtönben hunyt el, Kornis Gyula a közéletben is megbélyegzett ember lett, Hajnal Istvánt elküldték, nyugdíjazták Prohászka Lajost, Lazicius Gyulát, Trócsányi Zoltánt, a bori munkatábor is megjárta Szalai Sándort letartóztatták. Akik a régiiek közül megmaradtak, ideológiai átképzésben részesültek. A hallgatók ideológiai alapismereteinek megszerzésére három tanszékot hoztak létre, az egyiket egy szovjet professzor vezette. A marxizmus-leninizmus szakon propagandistákat képeztek, mígnem képzésüket a Lenin Intézet vette át. (Itt folyt a filozófia szakosok oktatása az 1953/54-es tanévtől.)

Ugyanakkor tény az is, hogy az átszervezések során nagyhatású és nagyszabású tanár-egyénségek is a kar alkalmazottjai lettek: Molnár Erik, Bóka László, Trencsényi-Waldapfel Imre, Kardos László, Bárczi Géza... A nyugati nyelveket oktató tanszékek mostoha helyzetbe kerültek, fellendült viszont a szomszédos népek, elsősorban az orosz nyelv oktatása.

Az ötvenes években az egyetem a Duna parti piarista rendházban működött, szigorú ideológiai szűrővel. Az Eötvös Collegiumot megszüntették, a megbízhatatlannak minősített növendékeket kizárták. Nemrégiben jelent meg Illés László *Az írott szó kiüldetése* című tanulmánykötete. Ennek önéletrajzi visszaemlékezése döbbenetes képet rajzol sorsának alakulásáról (amely nem egyedi jelenség volt), arról, hogyan minősítették szüleit kulákoknak, miképp telepítették ki őket, egyetemi kizárásáról, vasesztergályosként átdolgozott éveiről. Megrázó — hangsúlyozom: nem egyedi — látletele az ötvenes éveknek, s minden tiszteletem a szerzőé, aki ezek után is kitartott és kitart marxista meggyőződése mellett, és a marxizmus — hamisítatlan marxizmus! — szociális tanítását párhuzamba állítja az egyházzal. Súlyos családásokat kellett átélnie, talpnyalóinak színváltozását, ő azonban kitart elvei mellett, ami bizony ritkaság.

Az ötvenes évek végének s a hatvanas évek elejének egyetemét jól ismertem. Szerencsém volt, kiváló tanárok keze alatt tanulhattam (Bárczi Gézát, Bóka Lászlót, Szathmári Istvánt, Ritoók Zsigmondot máig mentoraimnak tekintem), s hamar sikerült megszabadulnom a pedagógia szaktól, amelyet latinra cserélhettem, ahol Szabó

Árpád előadásait hallgattam, mígnem a forradalom után több társával egyetemben eltávolították a karról. Később is szerencsésen alakult a sorsom: Király István jóvoltából visszakérülhettem a nagy múltú intézmény tanárai közé.

Az elmondottakból talán kiviláglik, milyen fontos szerepe volt a Pázmány Péter alapította egyetemnek hazánk szellemiségének alakításában, s mennyire fontos ápolnunk e hagyományt nemzetünk okulására. Köszönet a könyv szerzőinek érte (*ELTE BTK*, Budapest, 2010).

A bevezetőben említett hagyományörzés szép példáját adta eddig is Salamon István, aki most Ottlik Géának a rádióban elmondott előadásait, tanulmányait és emlékezeit adta ki (*Ottlik Géza: Rádió*). Nem feladatomból megítélni, vajon a kiváló írónak a rádiójátékról írt tanulmánya megállja-e a helyét, érvényes-e a mai rádiós gyakorlatban is, azt sajnálhatjuk, hogy senki sem rejtett el kíváncsi mikrofont az alatt az asztal alatt, amelynél a rádiójáték egyik klasszikusával, Mátyás Ivánnal cseréltek eszmét, így csak arról van homályos tudásunk, miképp kommentálta Mandigaard a sportsikereket.

A másik tanulmány (*Magyar rádió vagy európai rádió?*) viszont mit sem veszített időszerűségéből. Így foglalja össze a rádiózás lényegét: „A műsor problémája egyszerű: a zene legyen igényes és korszerű, a hírszolgálat értesült és tárgyilagos, a magazinanyag változatos, s az irodalmi rovat színvonalas.” S még egy égetően fontos kérdésfeltevés: „Mi a vállalkozás végső szándéka? Öncélú kereskedelmi alakulás-e, vagy nagyobb sугarú feladatra vállalkozott?”

Az irodalmi rovat színvonalát hajdan Cs. Szabó László és Németh László jelenléte szavatolta. Azóta sokat változott, tágult a világ s vele az irodalom is, a műsoroknak tehát nagy távlatokba kell tekinteniük. Hasonló tapasztalataink vannak a zenéről is, ez a művészeti ág sok vonatkozásban popularizálódott, s Kodály, ha élne, zord haraggal tapasztalná nemzeti gyökereinek lassú elszáradását. Tény, ami tény: Ottlik tanulmánya óta a rádió szerepe és arculata megváltozott, s hogy mi történik a következőkben, lehetetlen megjósolni.

Érdekes, Ottlik irodalomszemléletére és ízlésére is rávilágító előadás-sorozata 1946 júliusától 1947 februárjáig volt hallható *Huszonöt év magyar irodalma* címmel (egy részletei átdolgozva megjelentek a *Próza* című kötetben, a kétrészes *Valóság és látomás* pedig 2008-ban a *Vigiliában*. Az előadások szellemiségét, Ottlik Géza és az irodalom kapcsolatát alighanem egy idézetével érzékeltethetjük leghitelesebben: „Szép dolog az, hogy valaki nagy hadvezér vagy nagy államférfi, de bizony az íróhoz, a művészhez képest ők csak apró-cseprő ügyekkel bibelődtek. A költő az igazi ember pél-

dája és teljessége az embernek. A nagyság nála kezdődik és nála ér véget.” Ezt a nagyságot érzékeltette a Nyugatban, amelynek hatása az általa tárgyalt, 1920 és 1945 közötti időszakban is meghatározó volt. E korszak íróinak műhelyitkai, maradandóságuk magyarázatát kereste, tárta föl Hunyadi Sándortól József Attilán és Illyés Gyulán át a harmadik nemzedék lírikusaiig.

Varázslatosak ezek az elemzések. Nem kívülről, a bíró fölényével közelít az írókhoz és műveikhez, hanem belülről, az írói mesterség ismeretével, a stílusra és az ábrázolt világra, hősökre figyelve, olyan bensőségességgel, amely a mai irodalomtudományból jórészt hiányzik. Talán ezért is ajánlanám ezt a sorozatot és a kötet mindegyik írását a magyartanárok és az irodalomszerető olvasók figyelmébe (*Magvető*, Budapest, 2009).

Takács Gyula, Ottlik költő-kortársa idén lett volna száz éves, s mindenki remélte, megéri a ritka évfordulót. Sajnos egy évvel korábban elszólította az Úr, emlékét azonban szívósan őrzi Kaposvár, a Berzsenyi Társaság és a Somogy című folyóirat. Ő is tudott valamit, amiről nagy sietségünkben megfeledkezünk: otthonos volt a természetben, s művészivé lényegítette át a teremtett világ látványát. Szívós kitartással keltette életre a néphagyományokat, s költészetében a bölcsélet és valóság vonzó szintézisét teremtette meg. Egyebek mellett *Hasznos szép* címmel kiadott versválogatása is bizonyítja, mekkora szerepet tulajdonított a népművészetnek és néphagyománynak a lét megszépítésében és emberivé tételében. (A verseket Pomogáts Béla válogatta, vezette be, a kötetet a Berzsenyi Kiadó jelentette meg 2011-ben.)

B. Juhász Erzsébet *Mesék az életemből* című, kisprózákat tartalmazó kötetét olvasva arra döbbentem rá, milyen gazdag az emberi lélek. Fogalmam sem volt arról, hogy a könyvtáros-tanár szépíró is, és képes arra a mutatványra, amely az író íróvá avatja, azaz úgy tárja elénk élete apróbb-nagyobb eseményeit, emlékeit, hogy azokat mi is fontosnak érezzük, s olykor saját érzéseinkre ismerünk. Köszönet illeti Szili Józsefet az írások közreadásáért, s az Argumentum Kiadót a sokszor megrázó és elgondolkodtató írások megjelenítéséért.

Meg lehet állítani az időt? Erre a kérdésre keresi és adja a választ Kaiser László *Egyéniségek és filmművészet* című portrégyűjteménye, amely a múlt évszázad kiváló színművészeinek, filmsztárjainak és rendezőinek emberközeli megjelenítésére és megőrzésére ad példát. A hét arckép Greta Garbót, Marilyn Monroet, Mensáros Lászlót, Szóts Istvánt, Ranódy Lászlót, François Truffaut-t és Bódy Gábort varázsolja elénk, mintegy megállítva a filmszalagot, a legendák világából visszaperelve ezeket a valóban korszakos művészeket.

Az arcképfestés nem könnyű mesterség. Ügyelni kell a hitelességre, a vonásokra, a tekintet legfontosabb jellemzőire, éreztetve a megjelenített személyiségének maradandó jegyeit, s természetesen egyediségét, megismerhetetlen voltát, amelyről oly szépen írt *Halotti beszédében* Kosztolányi Dezső. Kaiser László már eddigi hasonló tárgyú könyveivel is bizonyította hozzáértését, rátermettségét. Bár manapság az „olvasmányos” jelzőt kicsit lebecsülő hangsúllyal ejtik, portréinak mégis ez az egyik erőssége. Aki szívesen lépne be a nagy művészek világába, nyitott kapukra lel, s megalapozott ismereteket szerezhet egy nagy korszak nagy alakjairól, akiket nem a szenzációhajhász médiumok lőttek a magasba (hogy aztán levadásszák őket, vagy megfedelkedzenek róluk, eldobva valamennyiüket, mint a kifacsart citrom héját), hanem életművük tette halhatatlanná mindegyiküket.

Színészet, irodalom, kultúrtörténet — mind ez benne rejlik az izgalmas gyűjteményben, amely az értékmentés tiszteletreméltó megnyilvánulása (*Hungarovoxx Kiadó, Budapest, 2010*).

RÓNAY LÁSZLÓ

TVERDOTA GYÖRGY: ZORD BÜNÖS VAGYOK, AZT HISZEM József Attila kései költészete

Tverdota György több mint harminc éve kutatja József Attila költészetének különböző korszakait. 2009-ben jelent meg Cseke Ákossal közösen szerzett műve, *A tisztaság könyve*, melyben a tisztaság eszményét vizsgálta József Attila költészetében, az 1926–27-es évek tükrében. Ezúttal Tverdota a bűn nyomába ered, figyelemmel kísérve azt a gyökeres változást, ami a költő életében az 1930-as évektől ment végbe.

Nem könnyű vállalkozás a bűnököt fellelni, még versek tekintetében sem, hiszen a bűn természete eleve kikerüli a megfoghatóság kritériumát. Tverdota György mégis erre vállalkozik, bár saját bevallása szerint is „a bűn révén magasfeszültségű vezeték közvetlen közelében tartózkodunk. Minden esély megvan rá, hogy áramütés fog érni bennünket.” Nem kell félnünk, áramütés biztosan nem éri az olvasót, hiszen a könyvlapok legfeljebb szellemi kisülést okozhatnak felfogásunk zárlataiban.

Bár a kísérlet merész, ne szegje kedvünket a könyvben lévő nyomozás kísérése, hiszen a meg nem talált bűnjelek is izgalmas utakat mutatnak be József Attila költészetbeli és magánéletbeli bűnfelfogásában egyaránt. A szerző József Attila kései költészetét vizsgálja (életének utolsó öt évét). Az érett és a késői korszak között vízvonalstóként a

bűn témáját jelöli meg. Maga a kötet e verscsoport vizsgálatára és a „kései József Attila” meghatározó jellemvonásainak feltárására vállalkozik.

Felépítésében a bűn témáját vezeti elénk, hipotézisét a bűn–büntetés–bűntudat–bűnbocsánat képletében jelöli meg, illeszti bele a költő életművébe. A kötet végén eljut arra az álláspontra, hogy bár egyenletlen hangsúlyokkal, de rendszerré épül a bűn problematikája a költeményekben, tehát logikus összefüggésben segítik egymást a versértelmezések. Fennáll azonban a veszélye annak, hogy a bűn csábítóan könnyen vonzz magához minden értelmező magyarázatot, ami az olvasó számára már „kicsaphatja a megvilágítás biztosítékát”, ilyenkor a nyomkövetést egy ideig sötétben kell folytatnia.

Szerzőnk Németh G. Béla tematikai megkülönböztetését veszi alapul a kései és korábbi versek elkülönítéséhez. A „semmi” és a „bűnösség” témája jellemzi a kései költészetet, Tverdota ezen belül a bűnösséggel foglalkozik. József Attila költeményeinek tematikus egységei között keresi a bűn különféle előfordulásait, egy mögöttes kapcsolódási és fejlődési ívet feltételezve. A logikai ív, melyet Tverdota meghúz, a költő „bűnelgondolását” mutatja be. Például, hogy hogyan nyúl hozzá kezdetben, amikor a bűn kamaszos hetvenkedésként van jelen életében, vagy még „mutáló etikai töprengései” idején, esetleg erkölcskritikai („Huncut a jószág, ha szegyet hoz a jóra — / Minek jószág-festék a jót akaróra?”) szempontból.

A kötet szerkezete szerint tizennyolc vers részletesebb elemzésre épül. Az elején körvonalazódik a bűnértelmezés fogalmi tartománya. Nem pusztán azok a kifejezések tartoznak ide, amelyekben a bűn szó szerepel, de szinonimái is, és a lelkiismerettel, gyónással, vallomással, sértéssel, bántással, ítélettel, váddal, bocsánattal, megbocsájtással, vezekléssel való kapcsolódásai is.

Már maga a cím (*Zord bűnös vagyok, azt hiszem*) a bűnös létben való bizonytalanságot sugallja. Nincsen hozzá lakmuszpapír, mely eredményét világosan kimutatná, így a bűn útvesztőiben történő imbolygás adott a művekben és József Attila életében egyaránt. Bár párbeszédben áll a művekben fellelhető bűn-ábrázolás az élettörténetből kikövetkeztethető bűnfelfogással, akkor is lehetetlen a bűn transzparenanciája. Indokolt útvesztőről beszélnünk, hiszen állandó mozgásban van a bűn helyszíne. Az elemzésekből kiderül, hogy akár személyek között, akár személyen belül is lopakodhat, és ha úgy tetszik, végső soron az ember szívébe fészkel magát.

Az első négy versen keresztül egy-egy emberrel való viszonya kerül vizsgálat alá. Ennek alapján kétféle bűnértelmezéssel találkozunk: amelyért büntetés jár a földi hatalmaktól, valamint azzal,